

**ANYAGI ÉS SZELLEMI JAVAK MIGRÁCIÓJA
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN**

11. KÉZMŰVESIPAR-TÖRTÉNETI SZIMPÓZIUM

Absztraktfüzet

2022. november 10–11.
Humán Tudományok Kutatóháza
1097 Bp., Tóth Kálmán u. 4.

Rendező: MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottság

Cseh Fruzsina

A NÉPI IPARMŰVÉSZETI TERMÉKEK KERESKEDELME MAGYARORSZÁGON

A 19. század második felében a paraszti tárgykészítési és díszítési gyakorlatok iránti érdeklődés egybeesett a nemzeti identitás kialakítására irányuló törekvésekkel. A tárgyi népművészet nagymértékben a díszített tárgyak révén definiálódott, ami a népművészet kommercializálódásához vezetett. A néprajztudomány feltárta az országos és világhiállítások, valamint a helyi és külkereskedelmi intézkedések anyagi népművészetre gyakorolt hatásait az első világháborúig, noha az írott források még ma is lehetőséget kínálnak ennek az időszaknak a további vizsgálatára. Azonban a népművészeti termékek kereskedelme a két világháború közötti időszakban és a második világháború utáni évtizedekben mindaddig kevesebb figyelmet kapott. Az előadás a magyarországi népi iparművészeti szövetségi termékek kereskedelmének hátterét tárja fel, különös tekintettel a szocializmus évtizedeinek helyi és külkereskedelmi törekvéseire 1952 (a népi iparművészeti, illetve a népművészeti és háziipari szövetkezetek megalakulása) és 1989 között. A háziipari szövetkezetek elődjai (a 19. század végétől), valamint a nőegyesületek tevékenysége hozzájárultak egyes hagyományos tárgykészítési technikák tovább éléséhez, s hatásukra a 20. század első felében a tárgyi népművészet új hullámai jelentek meg. Az 1940-es és 1950-es évekre a paraszti életforma háttérbe szorulásával az ipari termékek kezdtek teret hódítani. Az újonnan alakult szövetkezetek repertoárjába a hagyományos tárgykészítési technikák, legyen szó céhes iparokról, házimunkáról vagy háziiparról, egységesen „tárgyi népművészetként” kerültek be. Ez természetesen hatással volt a népművészeti emlékek gyűjtésére és a használati és dísz tárgyak új mintáinak megalkotására. A népművészeti termékek hazai és külkereskedelmét állami cégek bonyolították,

a szövetkezetek nem értékesíthették saját termékeiket. A kereskedelmi vállalatok elvárásai azonban esetenként elégedetlenséghez vezettek a szövetkezeti dolgozók körében, hiszen a népművészet autentikus gyökereihez való ragaszkodásuk, illetve újíítási törekvéseik háttérbe szorultak. A termelékenység és a nyereség növelésére tett erőfeszítések a termékek kettős minősítési rendszerét igényelték, igazodva egyrészt a hazai, másrészt a külföldi piacokhoz. A szocialista korszakban bevezetett kereskedelmi intézkedéseket az 1970-es évektől egyre hangsúlyosabban érte az a vád, hogy a népművészeti termékek kommercializálásával degradálták azok értékét és hitelességét. Mindezeknek a népi iparművészetre gyakorolt hatása a rendelkezésre álló írott forrásokon és az érintettek visszaemlékezésein keresztül vizsgálható.

Deák Éva

A SELYEM A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A luxuscikkek történetében a selyem fontos szerepet játszik. Az ókorban Kínából a selyemutakon keresztül szállították Európába; a kora középkorban a Bizánci Birodalomból importált anyag annyira értékes volt, hogy főként állami és egyházi célokra használták. A 13. századtól Spanyolországban és Itáliában is állítottak elő selyemanyagokat, majd Franciaországban Lyon környéke vált meghatározó selyemszövő központtá. A 18. században Magyarországra és Erdélybe elsősorban az Oszmán Birodalomból, Itáliából és Franciaországból importáltak luxus minőségű selyemszöveteket. A kora újkori Európában a tiszta selyem anyagok (atlasz, bársony, damaszt, tafota) és a nemesfém szálakat tartalmazó selyem alapú szövetek (vont arany, vont ezüst) használata az elitek privilégiuma maradt, míg az

olcsóbb, kevert selyem textíliák a középrétegek számára is elérhetővé váltak. A javuló gazdasági körülmények a parasztság egy része számára szintén lehetővé tették selyem öltözetek beszerzését, főleg szalagokat és selyemkendőt viseltek, valamint a hímzéshez használtak selyemfonalat. A központi kormányzat támogatta az eperfák ültetését és a selyemhernyó tenyésztését Magyarországon az országban. 1680-ban Giovanni Pietro Passardi Pécs környékén telepített eperfákat, és kezdett selyemtenyésztésbe. A selyemhernyó tartása a 18. században terjedt el, elsősorban a Temesi Bánságban és Bácskában. Helyenként a selyem legombolyítását, fonását és szövését is próbálták megszervezni. A selyemmel dolgozó céhek mesterei – gombkötő, paszományos, harisnyakötő, takács stb. – ugyanakkor a selyem mellett más anyagokkal is foglalkoztak. Az 1770-es években Pesten már selyemmanufaktúra működött, a század végétől Óbudán selyemfonoda és -cérnázó. Az előadás a selyem szerepét tekinti át a 18. századi Magyarországon és Erdélyben. A selyemanyagok társadalmi reprezentációban betöltött szerepével kapcsolatban a vásárlásokat és a ruhák készítésének folyamatát is vizsgálja.

Egervári Márta – Zay Orsolya

ARANYAS FONALBÓL CSINÁLT FŐKÖTŐ. EGY RÉGÉSZETI FELTÁRÁSBÓL ELŐKERÜLT KORA ÚJKORI FŐKÖTŐ A KORABELI KÉZMŰVESIPAR TÜKRÉBEN

2021 nyarán Sztánán, Erdélyben egy 16. század első felére datálható, Európában is unikálisnak számító lelet került elő a templom feltárása során. Az arany és ezüstoffonalt főkötő három részből áll: a homlokon lévő len csipkéből, a fejtetőn oválist formázó, fémfonalt csipkéből és a hajat fedő hálóból. Anyagai arany-, ezüstoffonalt, len, se-

lyem. A készítéshez alkalmaztak: vert csipkét, fonást, varrott csipkét, makramét, recét, hímzést és islógót. A technikai megoldások sok kérdést vetettek fel a feltáró régészekben és a tárgyon dolgozó restaurátorokban. A tárgy elemzése a korabeli kézművesipartól tehát a készítőktől, a társadalmi identitásig, tehát a viselőig tartó utat mutatja be számunkra. Rávilágít arra, kik vettek részt a tárgy létrehozásában, háziiparban vagy céhes keretek között dolgoztak, milyen munka-megosztásban készítették a különféle mesterek a tárgy egyes részeit, illetve hogyan jutott el az a megrendelőig. A viselőről is sok mindent elárul: milyen társadalmi státuszhoz kapcsolódott a tárgy, mi volt a felekezete, etnikai hovatartozása, családi állapota a viselőjének. Jól láthatjuk egy tárgy az „egész korabeli világot” megmutatja számunkra. Ennek elemzésére és bemutatására tesz kísérletet régész és restaurátor az előadás során.

Erdei T. Lilla

A JACQUARD SZALAGSZÖVÉS JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁGON A 20. SZÁZADBAN

2022. január végén leállt a termelés a debreceni Bérszövőde Kft. jacquard szalagokat készítő üzemrészében a gépmester nyugdíjba vonulása miatt. Kilenc gépen dolgoztak, már csak mechanikus szövőgépeken folyik tovább a termelés. E debreceni kis üzem nagy múltra visszatekintő jacquard gépparkjának leselejtezése (egyes részeit múzeumokban való elhelyezése) készített a jacquard gépek magyarországi elterjedésének és hazánkban való működésének vizsgálatára. A jacquard gép feltalálása nagy lépést jelentett a 19. század elején a szövőipar termelékenységére szempontjából. A Joseph Marie Jacquard által Franciaországban feltalált lyukkártyás rendszer egy

ember munkáját (a mintázó láncfonalak mozgatását végző személy) váltotta pontos és gyors gépi erőre. Jacquard alapvetően nagymintás selyemszövetekre fejlesztette ki lyukkártyás rendszerét, de fokozatosan elterjedt a textilipar többi (például szalagszövés, az egyes gépi csipkék készítése, a kötöttárúk) területén is, és ez volt az alapja a napjainkat alapvetően meghatározó számítógépeknek is. Előadásomban a jacquard gépek kialakulásának körülményeit, textilipari jelentőségét és a magyarországi elterjedését szeretném nagy vonalakban bemutatni. Olyan kérdésekre keresem a választ, hogy mi vetett a lyukkártyás rendszer kitalálásához? Miként befolyásolta ez az európai és a magyar textilipart? Hogyan illeszkedtek be a jacquard termékek a magyarországi felhasználásba? Konkrét példaként a jacquard szalagok népviseletbeli alkalmazását elemzem.

Fekete Mária

MAGAS SZINTEN DOLGOZÓ AGANCSFARAGÓ MESTEREK ÉRKEZTEK A DUNÁNTÚLRA

A 2011–2012 nyarán, két ásatási idényben feltárt regölyi tumulusban talált mintegy 7000 töredékes lelet 10%-a kimagasló, eddig hazánkban és a környezetünkben ebből a korszakból nem ismert színvonalú technikával, íjas esztergával faragott, szériában gyártott termék volt. A lelet-együttes kora a Kr.e. 7. század második fele, utolsó harmada. Készítményeik között teljes plasztikák, csizma, madár-alak és kettősfejű Janus/Culsans egyedi ábrázolásain kívül leggyakoribbak a különféle lemeztermékek, a pyxisek, nyelek (ostor-, tükr-, legyező-, kés-) tör- vagy kardmarkolatgombok, mellvért alját díszítő úgynevezett kutyanyelvek. A töredékek egyik nagyobb csoportját összefoglaló néven bútordíszeknek határoztuk meg. Közéjük tartoznak a valódi

bútor díszeken kívül a kocsiszekrény-rátétek, és legnagyobb számban a sajátos halotti rítusuk egyik kellékének, a szentmihálylovának veretei. Ez utóbbiakból öt-hat különböző készletet sikerült elkülöníteni. A faragványok leggyakoribb díszítőmotívumai a vonal, vonalcsoport, X és V-minták, a pont, a kör, pontkör, koncentrikus kör és ezek kombinációi, rozetták, valamint különböző futó- és koncentrikus meanderek, melyek sorozatgyártás jegyeit is mutatják. A termékek egy részét festették is. Homérosztól tudjuk, hogy híresek voltak a maión és kár nők (DNy-Anatólia), árujuk szépsége miatt kelendő és drága volt, többnyire királyok kincseskamrájában őrizték, a korszak diplomáciai tevékenységét jelentő vendégbaráti ajándékok voltak. Az agancsfaragó mesterfogások és célszerszámok közé tartozott a csiszolás, karcolás, az ún. előrajzolás, a vésés, faragás, a középlő fúró gyakori használata, valamint újdonságként a speciális módon működtetett íjas eszterga, aminél nem a faragandó tárgyat fogták be és díszítették, hanem az állandóan forgó esztergához érintették, forgatták, illesztették megfelelő helyen a darabot. Ez önmagában is két ember precízen összehangolt tevékenységét feltételezi. Egyelőre nem nagy számban ismerünk hasonló minőségű és mennyiségű faragott-festett csontanyagot (Balatonboglár, Szombathely, Százhalombatta, az Észak-itáliai Bologna-környéki temetők, a Borostyán-út mentén szórványosan előforduló faragványok É-felé: Velem-Szentvid az Alpokalján, Smolenice/Szomolány a Kis-Kárpátokban, Rovná Dél-Csehországban). Ismereteink jelentős bővülése várható, ha közzéteszik a nemrégiben Argilosban feltárt közös homlokzatú, 12 különböző tevékenységet folytató – közöttük csontfaragó is – műhely- és bazársor leletanyagát. Ez az ókori „pláza” a Struma torkolata mellett, a tengerparton működött, és látta el áruval a nagyforgalmú „zöldfolyósokon” közlekedőket. Innen remélünk újabb fogódzópontokat a regölyi leletanyag jobb megismeréséhez és megértéséhez.

Kincses Katalin Mária

CÉHES MIGRÁCIÓS MINTÁK A KORA ÚJKORBAN: A LEGÉNYVÁNDORLÁS ÉS AZ EGYETEMI PEREGRINÁCIÓ ÖSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATÁNAK TANULSÁGAI

A céhes forrásokban a társadalomtörténeti megközelítésének az európai kutatási irányokhoz igazodva Magyarországon is több évtizedes hagyománya van. Ezek a társadalomtörténeti szempontú kutatások a hagyományos várostörténet-kutatás tematikájának bővülése következtében elsősorban a gazdaságtörténet területén lendültek fel. Az európai céhes migráció jelenségének kutatása az 1970-es években kezdődött, melynek összeurópai folyamatokat időben és térben feltáró eredményei a helyi kutatások komparatív szempontú egybevetésével az elmúlt másfél, két évtizedben kerültek publikálásra. A nyugat-európai történészműhelyek alapvető kutatási témája immáron öt évtizede a migráció jelensége is, egészen a XV. századtól napjainkig. Az európai migráció jelentős hányadát teszik ki 1500-as évektől azok gazdasági indíttatású folyamatok, melyek alapvetően megrajzolták egy-egy időszak az európai migrációs térképét. A migrációs folyamatok alapvetően függtek a korabeli politikai, vallási viszonyoktól. Az előadás célja a migráció egyik „békés”, intézményesített, szervezett, ám annál hatékonyabb és eredményességét tekintve nagyszabású formájának ismertetése a XVI–XVII. századi Magyarországon: az elsősorban a városi keretek között zajló céhes migráció bemutatása. A céhes források alapján vizsgálható 15–17. századi magyarországi céhes migrációt, a legszemléletesebben és legjobban a legényvándorlások alapján lehet megragadni. Ez a jelenség hasonló képet mutat a korabeli magyarországi peregrinációs mintához. Mindkét esetben alapvető szervező tényezőnek bizonyul az a közép-és kora újkorban feltételezhető, de a XVII. század második felétől egyre inkább dokumentálható, több irányban átjárható rokoni kap-

csolatrendszer, amely a nyugat-európai – elsősorban németajkú – városi és mezővárosi polgárság és a magyarországi (és erdélyi) polgárság között a céhes szerveződés kezdeteitől végig a XVI–XVII. században megvolt, gazdasági, kulturális téren, illetve a reformáció időszakától kezdődően tovább erősödött. A céhes városi, családi kapcsolatrendszerek és a legényvándorlási stratégiák kirajzolnak egy olyan azonos értékrenden alapuló európai intenzív migrációs mintát, amely térben: kelet-nyugati viszonylatban Szentpétervártól a Rajna vonaláig érvényes volt, beletartozóan a Baltikummal, Sziléziával, Csehországgal, Galiciával, a Német-római Birodalom országaival, a svájci kantonokkal, észak-déli viszonylatban pedig északon Dániától déle a Dráva vonaláig húzódik, vagyis a Magyar Királyságig. Ebbe a térbe illeszkedik mind a Magyarországról induló, mind pedig a Magyarországra irányuló, intenzív mozgást, szakember-vándorlást és szakember-mozgást jelentő céhes migráció.

Kiss Viktória – F. Romhányi Beatrix

NYERSANYAG-KERESKEDELEM ÉS/VAGY VÁNDORLÓ KÉZMŰVESEK?

ADATOK A KÁRPÁT-MEDENCEI NYERSANYAGOK ÉS KÉSZTERMÉKEK KERESKEDELMÉNEK DIAKRÓN VIZSGÁ- LATÁHOZ

A kézművesség fejlődésének egyik meghatározó tényezője a nyersanyag, annak fajtája, hozzáférhetősége és szállítása. A Kárpát-medencében a féművesség jelenléte igen korán kimutatható, az újabb kutatásokból nyert adatok pedig igazolják, hogy a balkáni ércforrásokból származó réz nyersanyagának a neolitikumban uralkodó dominanciája után a kora bronzkorban már a Gömör-Szepesi Érc-

hegység rézérczei is hasznosultak. Az ezt követő régészeti és történeti korszakokban a bányászat és a kohászat, bár eltérő mértékben, de mindig jelen volt a térségben. A réz szempontjából kiemelkedik a bronzkor mellett a római kor és a késő középkor, kora újkor időszak, amikor a nyersanyag különösen fontos szerepet játszott a Kárpát-medence gazdaságában. Előadásunkban régészeti és történeti adatok alapján felvázoljuk néhány kiemelt érdeklődési lehetséges művelési időszakait, a nyersanyag feltételezhető szállítási útvonalait, valamint kereskedelmi forgalmának irányait. A nyersanyag és a késztermék útja mellett a biorégészeti adatok az emberek mobilitásáról is nyújtanak információkat, ami újabb lehetőséget ad arra, hogy képet kapjunk a személyek, tárgyak és technológiák mozgásának összetett rendszeréről. Az őskori leletekből nyert természettudományos adatok interpretációja egyben a későbbi korok számára is megfontolandó tanulságokkal szolgál.

Kovács Bianka Gina

NYUGATI EREDETŰ KERÁMIÁK ÉS HATÁSUK A KÖZÉP-DUNÁNTÚLON A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN

A régészeti leletek és az írott források alapján a késő középkorban jelentős mennyiségű kerámiatermék érkezett nyugat felől a Magyar Királyság nyugati felébe, melyek hatással voltak a helyi kerámiaművességre is. Elsősorban két nagyobb csoport behozatalával számolhatunk: grafitos kerámiákkal és asztali edényekkel. Előadásomban ezekkel a nyugati eredetű kerámia csoportokkal és a Középdunántúlon megfigyelhető, a helyi termelésre gyakorolt hatásukkal kapcsolatban szeretném bemutatni legújabb, elsősorban a régészeti leleteken alapuló eredményeimet. A grafitos áru a középkorban a

Duna-vidék nyugati területeinek jellegzetes kerámiaterméke volt, amelyet exportáltak is, így a magyarországi kutatás szempontjából is nagy jelentősége van. Már a 10–12. századi Magyar Királyságban jelen volt nagyon kis mennyiségben a grafitos kerámia, a 13. század második felétől pedig egyre több került az országba az ásatások leletei alapján. Hasonló formájú, redukált égetésű, de grafit nélküli edények is vannak az anyagokban. A 20. századi kutatók általában egyértelműnek tartották, hogy mind a grafitos kerámiát, mind a grafit nélküli, redukált termékeket az osztrák tartományokból importálták. Ez utóbbiak nagy mennyisége azonban az újabb kutatások alapján – legalább részben – a helyi gyártás lehetőségét is felveti. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen típusú importtárgyak nagy hatással voltak a helyi kerámiára. A nyugati formákat a helyi fazekasok már a 14. században utánózták a sárga vagy vörös színűre égő helyi agyagból. Kutatásaim szerint a 15. századra kialakult az a jellegzetes helyi edénytípus, amely test- és peremformája az úgynevezett „osztrák típusú” grafitos kerámiát utánózta. Ezeket a kerámiákat a Dunántúl északkeleti részén, a Vértes és a Gerecse környékén készítették. E hegységek tövében több olyan lelőhelyet is regisztráltak, ahol jó minőségű, úgynevezett tűzálló agyagot lehetett bányászni. Továbbá több korabeli fazekas kemence és műhely nyomainak is ismertek ezen a területen, melyek a korszakban jó minőségű, sárgás színű árut állítottak elő. Ezeknek a termékeknek viszonylag nagy piackörzete volt, de csak az országon belül. A másik csoport, az asztali kerámiák azért érdekesek, mivel nemcsak funkcionális, hanem reprezentatív szerepük is volt, így az importtermékek aránya ebben a csoportban viszonylag magas. A nyugati áruk már a Magyar Királyság korai időszakában is jelen voltak, de a 13. századtól kezdve egyre fontosabb szerepet játszottak. A külföldi termékeknek – a fém-, üveg- és kerámiatárgyaknak egyaránt – mindig is fontos szerepük volt a felsőbb társadalmi osztályok asztalain. A távolabb készült nyugati termékek (például a siegburgi és dreihauseni poharak) csak a legfelsőbb réteg-

nél fordultak elő, míg a közelebbiek (például lošticei poharak) a nemesség szélesebb körében is elterjedtek. Sok esetben a helyi fazekasok kerámiautánzatokat is készítettek (például a fém poharakról), amelyek az utánzás lehetőségét és megfizethető luxust jelentettek az alsóbb rétegek számára. A kerámiatermékek típusai és formái alapján a késő középkorban a Magyar Királyság nyugati része – beleértve a Közép-Dunántúlt is – a nyugati, osztrák-morva területekhez kapcsolódott. A Duna központi, közvetítő szerepet játszott a vizsgált régió kereskedelmében, és talán a technológia átadásában is szerepet játszott. A folyón és más kereskedelmi útvonalakon érkező nyugati kerámiák erőteljes hatást gyakoroltak a helyi fazekasokra.

Kozák-Kígyóssy Szabolcs László

KÉZMŰVESEK ÉS PORTÉKÁIK. MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK A KÉSŐ KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGI FEGYVERKÉSZÍTÉSBN

A késő-középkori magyarországi fegyverkészítő kézműipar több szintjén jelenlévő migráció emlékei – töredékes mivoltuk ellenére – színes képet nyújtanak a 14–16. századi városi társadalmak egyes gazdasági és szociális funkcióiról, melyek elsősorban a céhes iratok, számadáskönyvek, protocollumok és misszilisek lapjain érhetők tetten. Bár a hazai kutatások a fegyvergyártást értelemszerűen egy fogalmi egységként kezelik, jóllehet jelen kategória számos mesterséget tömörít (csupán a fontosabbak: kardcsiszárok, pajzsgyártók, puskaművesek, ágyúöntők, íjkészítők, nyílgyártók stb.). Ebből következik az alábbi mesterségek változatos nyersanyagigénye: vas, acél, szén, fa, szaru, bőr (stb.). Testületeik saját érdekeik biztosítása céljából megszervezték és ellenőrizték az alapanyagbeszerzést, mely a

brassói íjkészítők, valamint pesti-, illetve a győri egyesült fegyvergyártó céhének artikulusai alapján valószínűsíthető. Ugyancsak ellenőrzést gyakoroltak a késztermékek árusítása felett. A korszakban a vasáru lemez (*lamina*), illetve sínvas formájában cserélt gazdát, amely igazodott a felhasználási és szállítási igényekhez. Alkalmasint a vas nagy utat tett meg, mire a felhasználási helyére érkezett: nem csak az említett vámhelyen találkoztunk csetneki vassal, hanem olyan jelentős fémiparral bíró városokban is, mint Buda és Nagyszében, egyszersmind kimutatható több céh (köztük kardcsiszárok) státúmaiban Nagyváradon és Debrecenben, továbbá megtalálhatók a gyulai vár inventáriumaiiban. Brandenburi György intézői nem csak Gömörből hoztak vaslemezeket, hanem a szintén az örgróf tulajdonát képző Hunyadról is. A távolsági vaskereskedés gyakorlata Erdélyen belül is bevett volt: a 16. század végi Kolozsvárott cserélt gazdát a zilahi, torockói, szilágysági és nagykarolyi vasáru. A késő középkor idején találkoztunk először a kora újkori várinventáriumokban gyakorta szereplő, „csetnekiként” aposztrofált puskákkal. A budai és ónodi példák arra engednek következtetni, hogy gömöri vasművesség nemcsak nyersanyag előállítására szakosodott, hanem érdekelt volt a fegyverkészítésben is. A szaktudás migrációja is tetten érhető a 14–16. századi fegyverkészítő kézműiparban, amelynek több szintjét lehet megkülönböztetni. Még ha töredékesen is, de érzékelhetők azok a céhen kívüli kapcsolatok, amelyekkel az egyes érdekvédelmi szervezetek érintkezésbe kerültek. Erre nyújt példát a brassói íjkészítők szabályzata. A céhen belüli tudásátadás kereteit rögzítve szabályozták a mesterek, az inasok és a heteslegények viszonyát, valamint az alkalmazásuk után járó kötelezettségeket. További példák találhatóak a bártfai egyesült céh szabályzatában a legények felvételére, átcsábítására, munkabeszüntetésére. Alkalmasint a lokális igények a fegyverkészítők hosszabbtávú vándorlását eredményezték. 1566-ban Kassán Schwendy Lázár főkapitány ajánlatával Schenckel Konrád nürnbergi mester telepedett le. A fegyverkészítők

közül a legnagyobb mobilitás a tűzmesterek (és kisebb részt a számszerij-készítők) körében tapasztalható. Ismert tény, hogy Hunyadi Mátyás és a Jagellók tűzmesterei Jacobus Marienwerder és Porosz Márton voltak, míg Nagyszeben városa – többek között – a boroszlói Jermonius Rýnkét foglalkoztatta. 1494-ben Michael Bombardarius arról tájékoztatta a szász várost, hogy a havasalföldi vajda szolgálatába szegődött, bő öt évtizeddel később pedig az osztrák Conrad Haas érkezett Nagyszebenbe. A 15. század idejéből számos adat tanúsítja a tűzmesterek szaktudása iránti igényt, különösképp fegyveres konfliktusok idején. A helyzet mindennapi vonzatait tükrözik azok a misszilisek, amelyek egy-egy tűzmester feleségének és javainak költöztetéséről szólnak. Az udvar hasonlóképp igénybe vette más városok (például Sopron) tűzmestereit, valamint a kincstartói számadások tükrében saját zsoldján is alkalmazott féltucat *bombardariust*.

Nagy Dénes

HARANGLÁBAK ÉS HARANGTORNYPYOK.

PÉLDA AZ ANYAGI ÉS SZELLEMI JAVAK MIGRÁCIÓJÁRA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A népépítészet (tudatosan írjuk egy szóba, lásd népművészet, népköltészet, népzene, néptánc) egy érdekes területe Magyarországon és a szomszédos országokban, főként az egykori Magyar Királyság területén a harangot vagy harangokat tartó önállóan álló faszervezetek. Ez a téma nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat (lásd Borut Juvanec nemrégiben Szlovéniában megjelent könyveit, valamint budapesti és bécsi kiállítását). A kapcsolódó magyar terminológia gazdag, és tettünk néhány lépést arra, hogy ez angol munkákban is

megjelenjen. A kisebb haranglábak és a magasabb harangtoronyok közötti magyar megkülönböztetés nem létezik a legtöbb nyelvben. A kettő közötti különbség nemcsak a méretben van, hanem szerkezeti tulajdonságokkal és a funkcióval is összefügg. A haranglábától eltérően a harangtoronynak van egy felső galériája, amelyet létrán vagy lépcsőn lehet elérni; ez az objektum a környék megfigyelésére is alkalmas. Itt megkérdőjelezzük a néprajztudományban – többek között az ötkötetes *Magyar néprajzi lexikonban* – használt szokásos definíciót, amely csak az adott település más építményeihez viszonyított méretét hangsúlyozza ezenek az építményeknek. Nem példa nélküli, hogy egy nyelvben két terminus is létezik a harangokat tartó, önálló építményekre, de általában a kettő megkülönböztetése más tulajdonságokon alapul, mint például a harangok vízszintes vs. függőleges elrendezése, vagy a zárt vs. nyitott szerkezet. A haranglábakkal és harangtoronyokkal kapcsolatban meglepő tény, hogy ezek közül több olyan vidékeken épült, ahol a közelben nem áll rendelkezésre megfelelő fa, és nincs helyi hagyománya az ácsmesterségnek. Lásd például a Nyírséet, ahol a legnagyobb létező haranglábát láthatjuk Nyírbátorban sok másikkal együtt. Igaz, hogy ez a térség a nyírfáról kapta a nevét, de ennek tartóssága rossz és haranglábak építésére nem alkalmas. Ennek az ellentmondásnak a megoldása a fa szállítása a folyókon tutajozással vagy úsztatással, és a szakképzett ácsok érkezése az adott helyszínre, az építkezés idejére. Ezek gyakran olyan parasztácsok voltak, akik az ácsmunkák elvégzésére azokban az időszakokban vállalkoztak, amikor nem volt szükség intenzív mezőgazdasági munkára. Nemcsak a szellemi javak földrajzi vándorlását kell néznünk, hanem azt is, hogy ezek vallási csoportok között is mozoghattak. A haranglábak és harangtoronyok felállításának a hagyománya a kálvinista közösségeknél vált szokássá, mert a katolikus Habsburg uralkodók támogatták az ellenreformációt, és 1781-ig, a türelmi rendelet megjelenéséig nem engedélyezték a protestánsok számára tornyos templomok építését. Másrészt a harang-

tornyok gyakorlati jelentősége és esztétikai értéke felkeltette a katolikus közösségek érdeklődését, és ők is elkezdtek ilyen tornyokat építeni. Végül, de nem utolsó sorban néhány, a közelmúltban épült modern harangtoronyról is szó esik (pl. Békásmegyer, Budapest). A haranglábak és harangtornyok a török hódoltság, az ellenreformáció és bizonyos értelemben a kommunizmus idején is a szabadságot jelentették. A népépítészet ezen objektumai érdekes múltra tekintenek vissza, és a jövőben is lehet némi jelentőségük.

Nagy Zoltán

A NÉPI IPARMŰVÉSZET KEZDETE MAGYARSZOMBATFÁN. AZ 1930-AS ÉVEK FAZEKAS TANFOLYAMAIN HONOSÍ- TOTT ÍRÓKÁS DÍSZÍTŐ ELEMELK: „TÜSKÉS RÓZSA”, „TYÚKLÁBMINTA” TULIPÁN” EREDETE ÉS DIFFÚZIÓJA

A Veleméri-völgy fazekasai a 20. század első évtizedéig szinte kizárólag folyóedényeket készítettek, melynek archaikus díszítése jórészt egyszerű, korongon készült elemekből tevődött össze. A pemzlivel, disznószőrből készült durva ecsettel való díszítés igen későn, a más előretörésével egyidejűleg a 20. század első harmadáig, a többnyire barátságból, vagy lakodalomba, paszitára szánt edényeken figyelhető meg. Ez a díszítés nem vált azonban virágzássá, tarkállássá, így a hagyományos értelemben vett népművészettel nem lehet azonosítani. Az ismert fazekas központoktól eltérően a cifrázás mintegy száz évet késve, csupán az 1920–1930-as években felülről irányított tanfolyami hatásra következett be. Magyarszombatfán, és szűkebb körzetére – Szentgyörgyvölgy, Gödörháza, Velemér, Kerca – terjedt ki. Új edényformák is megjelentek: váza, bokály, csalikorsó, két-négyfülű bugyiga, pereculacs figurális díszítéssel, dísztányér, melynek hátul-

ján furatos akasztó is volt. A tanfolyamok helyszínén tevékenykedő írókával dolgozó Eschenbach Jenő keramikus 1933–1936 között az Iparművészeti Iskolán Orbán Antal mellett oktatott. 1945 előtt fazekasok részére rendezett díszítő és technikai tanfolyamok önálló vezetője volt Magyarszombatfán, Csákváron, Jákon, Dészházán, Nagybányán, Zilahon, Mellétén, Misztótfalun. Vas megyei fazekas díszítő elemekből alakította ki a magyarszombatfai stílust – írta róla a *Katolikus lexikon*. Kós Károly nem szívesen gyűjtött Magyarszombatfán, mert őket iparművészekről fertőzött fazekasoknak tartotta, s nem fordított nagyobb gondot azok kikérdezésére. A ma élő fazekasok kollektív emlékezete már nem éri el a harmincas éveket. A tanfolyamokról alig hallottak valamit, jeles képviselőik sincsenek már az élők között. Néhány archív felvétel, múzeumi, magángyűjteményben fellelhető tárgy azonban rávilágít arra, hogy a „mintakönyvekből” vett ornamentika gyökértelen volt e vidéken. Zsohár János műhelyében az 1940-es évek elején 18 helyi fazekast alkalmazva a Hangya Szövetkezet számára nagymennyiségű edényt, közöttük nagy sorozatban az ott eddig teljesen ismeretlen dísztányérokat, dísztálakat, vázakat, kétszájú, csalikorsókat *hamiskorsókat* hamutálakat készítettek, melyeket az itt tanult írókás díszítő elemekkel látták el, megrendelésre Magyarország egész területére, de külföldre is szállítottak. Zsohár János 1942-ben készített dísztányérjának díszítőelemek között megjelenő *tüskésrózsa* – négyszirmú virág – ismeretes egy 15. századi budai várban talált majolika padlócsempéjén, 1475 és 1499 között készült pasarói mélytányér peremdíszeként, tyúklábmintájának őse pedig egy 1700-ban készített habán bokály nyakperemén díszleg. Ez utóbbi minta továbbélése a Magyarszombatfai Kerámiagyár edényein is megfigyelhető, sőt a gyár logójaként közismertté vált az 1960-as években. A bonyolult rajzú tulipánmintát Kós Károly rajzai és fényképfelvételei nyomán 1944-ből ismerhettük meg. Néhány fazekas: a magyarszombatfai Oszvatics Gyula, a veleméri Varga Sándor és a szentgyörgyvölgyi Csótár Géza használati edé-

nyein terjedtek szűk körben el, de közvetítő kereskedők révén Zalába, Somogyba is eljutottak. Varga Sándor tulipánjai egy budapesti kerámikus útján öröklődve az 1980-as években távolabbi vásárokon is megjelentek.

Nagy-Pölös Andrea

TÚL ECSETEN ÉS ÍRÓKÁN. KERÁMIADÍSZÍTÉSI ELJÁRÁSOK ÉS ÉGETÉSI MÓDOK MIGRÁCIÓJA A KÖZÉPKORTÓL

A kerámia készítésének egyes részfeladatai nem lineáris „fejlődést” mutatnak, hanem az egyes munkafázisai időről-időre újra és újra felbukkannak, kortól, életformától, kultúrától és fejlettségi szinttől függően. Így az is lehetséges, hogy egyes díszítési módok megelőzik korukat, majd, mivel megváltozik az életmód, a technika elsovrad, átadja helyét másfajta kerámiának. A középkori kerámiaművességet az egyes időszakokban a régészettudomány sokáig egységesen kezelte. A nagyszámú és nagyterületű ásatások városokban és az útépitések megelőző feltárásai tömegével hozták felszínre a korábnál elképzelhetetlenül nagyobb változatosságú leleteket. Ehhez járult a konzervatív technikájú régészet megújítása, új ismeretszerzési eljárások, szemléletek, kooperációk fejlődése, melyek lehetővé tették a fazekasság lokális elemeinek és készítésének a pontosabb leírását. A kerámia előállításának módját mindig is erősen meghatározta a közelben felhasználható agyag. A fehérre égő agyagból sütőedényt, fazekat készíteni, és ezt tág körzetben eladni, már előrevetíti, de nem feltétlenül predesztinálja a 19. század soktényezős árucseréjét. Az egyes tűzálló sütőedényközpontok (Gömör, Körösrév, Csákvár,

Nyugat-Dunántúl) felfutása a jó minőségű termékeknek köszönhető. Bár erre alig vannak adatok, de sokkal nagyobb területen lehetséges, hogy a meghatározó agyag teljesen ki is merülhetett, ugyanúgy, mint Korondon. Emellett viszont az alapanyag messze földre szállítható is volt, mint azt a 17. század végén leégett fazekasmester műhelyének agyagából megállapíthattuk. Az alapanyag mellett az égetési technika is meghatározza a kerámiát. A ma már csak szinte Nádudvarra, Mohácsra és Szentesre korlátozódó, legfeljebb nosztalgiából egyes fazekasoknál felbukkanó feketére történő égetés messze elterjedtebb és gyakoribb edényégetési eljárás volt, mint napjainkban, melyet a néprajzi ásatások szórványleletei, és a 18. századi kerámiát nem azonnal negligáló ásatási leletanyagok begyűjtései bizonyítanak. A fésűs díszítéstechnika migrációja hasonló vonásokat mutat a fekete kerámiáéval, ami magyarázható azzal, hogy ez az edényégetési eljárás erősen beszűkíti a díszíthetőséget. A sgraffitto bizánci technikája magas művész színvonalat, az egyes darabok, és nem a tömegtermelés irányába történő elmozdulást jelent. A megfelelő időben újra és újra kézbeveendő kerámiatárgy már díszítőfunkcióval és sok esetben szakrális szereppel is bír. Az írókás díszítés az előző migrációs útvo-
nalakkal ellentétben osztrák-német területekről származik mint a későközépkor folyamán mind nagyobb teret kapott máz. A mediterrán területekről felszivárgó balos korong és edényformák újabb irányát jelzik a magyar fazekasság alakulását és virágzását elősegítő folyamatoknak.

Ozsváth Gábor Dániel

MAGYAR-E, S HA IGEN MITŐL A MAGYAR SZÉLMALOM?

Köztudott, hogy a szélmalmok a Kárpát-medencében későn terjedtek el, így pályájuk rövidre szabott, mindennek ellenére a közel évezredes magyar malomipar jelentős kiterőjét jelentették. A török után honunkban a megnövekedett lakosság ellátására, a gabonatermesztés szolgálatába visszaállított szántók, illetve a folyamszabályozás hozta drasztikus megtizedelésüket követően számottevő veszteséget elszenvedő gátasmalmok vízváltó elvére állították a honi molnárokat, arra készítve, hogy jelentősen átalakítsák malmaikat. Számos kísérlet született az új viszonyok mellett is használható vízimalmok kifejlesztésére. Az egyik ilyen újításnak, a *szárnyos malmoknak* az elterjesztését szorgalmazta Török József, a *Zarándi Doménium Inspektora*. Ezek a malmok gátak nélkül ereszthetik a vízre a vízkereket, mely szükség szerint fel is emelhető. Mindemellett nagyszámú molnár – a folyóvizek hajtóerejétől megfosztva – az addig kevésbé privilegizált meghajtóerőt használó malomszerkezetek alkalmazására állt át. A szél erejének malmokban való alkalmazhatósága nem volt ismeretlen a honi molnárok előtt. Térségünk sajátos történelme és adottságai révén számos olyan távoli kultúrával került hosszabb-rövidebb ideig szoros kapcsolatba, amelyeknél korábban meghonosodott a szélmalom. A 18–19. században a Németföldön elterjedt szélmalmok technológiája és a magyar peregrináció katalizátorként hatott a szél erejének a Kárpát-medencei malmokban való hasznosítására. A messze földön híres, honi faragómolnárok a köves őrlőszékekkel őrlő malmok építésében legalább nyolc évszázadnyi tapasztalattal bírtak. A technológiai transzfer révén megismert mechanizmusok a hazai adottságok és a más malmokban gyakorlott molnárok kezén önálló utat jártak be. A szélmalmok megjelenése előtti, különféle áttételes kézimalmoszerkezetekkel és vízimalmokkal, valamint az azokat építő malomá-

csok gondolkodásmódjával összevetve láthatjuk a legelterjedtebb malmok szerkezeti sémáján, hogy az őrlőkövek meghajtása a kőpad alatt elhelyezett szálvas által, orsós fogaskerék-áttétel révén, alulról történt. Ugyanez igaz a szárazmalmok esetében is, tehát Kárpát-medence-szerte az aluhajtós, köves őrlőszék volt az általánosan ismert és elterjedt. Ezzel szemben a német földön és a Németalföldön elterjedt szélmalmokban a malomkövek általában felső meghajtásúak. Az Alföld hirtelen megnövekedett őrlőkapacitás-szükségletének megoldására nem egy már korábban máshol használt és bevált szélmalom átvétele nyújtotta a megoldást. A hazánkba eljutott szélmalom helyett meghonosodása közben olyan jellegbeli átalakulásokon esett át, amelyek lényegesen eltérnek a kibocsájtó térségben honos, hasonló típusokétól. A korábban egyértelműen hangoztatott “holland” eredetelmélettel szemben első szélmalmaink többlépcsős, közel-keleti (részben bizánci) technológiai előzményeket is magába olvasztó, a vízi- és szárazmalmok őrlés- és hajtás-mechanizmusát megtartó archetípusból fejlődtek ki. Térségünkben bár ismerték a bakosmalmokat, azonban aligha terjedtek el. Az alföldön a föld szintjén alapra épülő malomépülettel, és forgatható tetőszerkezettel épült malmok nyertek polgárjogot. Az építkezéshez szükséges alapanyagok elérhetősége ugyancsak nem téveszthető szem elől. Kicsiszolódott a sajátosan magyar szélmalom, s mivel a táj legkarakterisztikusabb malomtípusai csaknem kizárólag az Alföldön épültek, ezért *alföldi tornyos magyar szélmalom*ként tartja számon a szakirodalom. Mindezek ellenére a sajátos táji jellegből fakadóan jellegzetesen sokrétű, változatos formai és strukturális megoldások alakultak ki. A magyar szélmalom – a nemzetközi szakvélemény szerint is a malomfejlődés külön produktuma, amely a holland rendszert a helyi előzményekkel ötvözve a Kárpát-medence nyugati felében, a magyar Alföldön fejlődött ki. Elterjedésének határa délen a Duna vonala, keleten a Kárpátok vonulata, északon a Felföld, Nyugaton pedig az Ausztria–Morvaország határvidéke Retz, Szokolca Pátfalva térsége.

Paál Zsuzsanna

A „BRÜDER SATTLER” KÁLYHAGYÁR HAZAI MŰKÖDÉSE AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA IDEJÉN

Agyagból rakott tüzelőberendezéseket a 13. századtól készítenek, azóta tart a kályhaformák, a minták és a technológia átvétele. A 19. század második felében az ipari körülmények megteremtésével a kályhagyártás is ipari méreteket ölt. A korabeli nyomtatott források rávilágítanak a művészi kályhagyártás iparosodására és képalkotható általuk a polgárosodó társadalmi igényekről. A kiszélesedő kereskedelmi lehetőségek egyre változatosabb megjelenésű kályhák forgalmazását teszik lehetővé és a díszítő motívumok, technikák vándorlását eredményezik, a stílusjegyek keveredése intenzívebbé válik az ipari gyártás során. Ebben a milióban, 143 évvel ezelőtt, 1879-ben alapítja meg kerámia- és kályhagyárát a „Brüder Sattler” Budweisben, Csehországban. A monarchiabeli iparosodás, a fellendülés és a szakmai pezsgés, majd hanyatlás egyaránt jól tetten érhető a gyár működésében. A kutatás kezdetén a kályhagyár termékeinek kereskedelmére és működésére vonatkozó alapvető információk megismerése áll érdekemben ahhoz, hogy a későbbiekben megbízható képet alkothassak a gyár termékeinek ipari és művészeti értékeiről, a kályhákat használók társadalmi hovatartozásáról is. A gyárra vonatkozó alapvető részletek felkutatásához a tudományos- és szakfolyóiratok, heti- és napilapok, valamint tematikus könyvgyűjtemények forrásanyagát és híradásait hívtam segítségül. A múzeumok, könyvtárak és levéltárak anyagai közül elsősorban a Budapest Fővárosi Levéltár iratanyagára támaszkodhattam. A pesti Teréz körüti kereskedelmi iroda alapításától (1900) egészen a cég hazai tevékenységének megszűntetéséig (1917) követem nyomon az írott levéltári források segítségével a hazai jelenlétüket. Majd legfőképpen a korabeli sajtótermékeknek, valamint néhány német nyelven megjelent és a

gyárra vonatkozó írásnak áttanulmányozása vezetett azokra az adatokra s következtetésekre, melyeket az előadásomban bemutatni kívánok. Áttekintem a reklámtevékenységüket és a magyar hetilapokban, folyóiratokban, szakmai lapokban a gyár termékeire (főként kályhákra) utaló fizetett hirdetéseinek tartalmát elemzem az első megjelenéstől (1884) az utolsóig (1927). A gyár budapesti képviselőjét ugyan felszámolja 1917-ben, de még 1926-ig folyik gyártás Budweisben (akkor már České Budějovicében) és a termékeket helyi képviselő útján más kályhagyáros látja el (Markovics József). Szabadalmainak kiadását és hivatalos közlönyben való megjelentetését is nyomon követhetjük. A Brüder Sattler kályhagyár számunkra elsősorban azért fontos, mert a bécsi, prágai iroda után Budapesten is forgalmazni kezdte a gyár termékeit, közvetlen kapcsolatot vett fel a vevőkkel és a két testvér eladásokat intézett a pesti raktárán keresztül. Mindezekben a kereskedelmi jellegű vonatkozásokon túlmenően a kályhagyáros testvérpár már a gyár megalakulását követő első évtizedben gondoskodott arról, hogy szakmai kapcsolatokra tegyen szert a magyar iparosok, iparművészek, építészek köreiből is. Bizonyítékul a Marosvásárhelyen 1893-ban felépült székelyföldi iparmúzeum építése körüli összefogásban való részvételét emelem ki. Továbbá rámutatok az iparművészeti kályha pályázatok elbírálásában való állandó zsűritagi részvételre, ennek jelentőségére is. E minőségében a Brüder Sattler a kályhagyárosok nézőpontjának és szakmai szempontjainak képviselőjét látta el. 1927 után már többnyire bontásokból és lakásfelújításokból, fűtőberendezés-cseréből eredően találkozhatunk a Brüder Sattler kályháival és főleg a hirdetésekben. A gyár feltehetően az 1920-as években zárta be a kapuit.

Szulovszky János

MESTERSÉGEK TÉRBELI ELTERJEDTSÉGE ÉS TÁRSADALMI BEÁGYAZOTTSÁGA MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD VÉGÉN. TÉRKÉPLAPOK EGY KUTATÁSBÓL

Az előadás kiindulópontja a néprajzi szakirodalom azon tétele, miszerint a hagyományos paraszti társadalom alapvetően önellátó volt: lehetőleg mindent maguk termeltek meg, illetve készítettek el, s iparozhoz vagy kereskedőhöz csak a legszükségesebb esetben fordultak. E tradicionális „ősállapotból” való elmozdulást, a társadalmi munkamegosztás megnövekedett szerepét mutatja, ha egy településen az őstermelőkön kívül egyre több foglalkozás művelői is megtalálják a számításukat. Továbbá: ha egy szakma tartósan jelen van egy településen, az azt jelzi, hogy van rá helyben – illetve a vonzáskörzetében – fizetőképes kereslet. Vagyis a különböző mesterségek megléte alapján indirekt módon feltérképezhető a helyi társadalmak realizált igényvilága, azaz azon speciális szaktudások iránti szükséglete, amelyeket nemcsak szívesen igénybe vettek volna, hanem tudtak is fizetni érte annyit, hogy megélhetést nyújtsanak a művelőinek. E vizsgálathoz a Jekelfalussy József által 1892-ben közreadott „Magyarország iparosainak és kereskedőinek lak- és címjegyzéke” szolgál alapforrással, amelyet néhány évvel ezelőtt az F 020745 számú OTKA támogatással rendeztem számítógépes adatbázisba. Az előadásban az élet három fontos területével kapcsolatos foglalkozások: a ruházati, az élelmiszeripari és az építőipari mesterségek területi elterjedtségének a különbségeit jelenítem meg folyamatos léptékváltásokban (megyei, kistérségi és lokális). A térképek a GIS-ta Hungarorum történeti térinformatikai keretrendszerrel, QGIS programmal készültek.

Tuza Csilla

A NÉMET BIRODALMI CÉHSZABÁLYOZÁSI KÍSÉRLETEK, INTÉZKEDÉSEK MIGRÁCIÓJA, HAZAI ADAPTÁCIÓJA

A migráció szó hallatán elsősorban valamilyen vándorlásra asszociálunk, magyarországi céhekkel kapcsolatosan talán a következőkre: a legények vándorlására, és bizonyos technológiák, termékek migrációjára; a céhen kívül rekedt legények 18. században megindult belső migrációjára az elnéptelenedett területek felé; külföldről begyűrzött technikai migrációra, munkaeszközök migrációjára; a 18. század betelepítéseinek következtében a külföldi iparosok betelepülésére; a kereskedelmi tevékenység nyomán termékek migrációjára. Az előadás egy egészen másfajta migrációval foglalkozik: az iparfejlesztési tervek, a céhek szabályozásának migrációjával, magyarországi adaptációjával. A 17. század folyamán a német-római birodalomban megindult a különböző területeken eltérő fejlettségi szinten álló céhek egységesítése, egységes szabályozása. Ez a szabályozás hosszabb folyamat eredménye volt, mivel a gyakorlatban kellett alkalmazkodni, és az eredeti elképzeléseken változtatni. A német céhek szabályozása azonban 1731-re lezajlott. Magyarországon pedig ekkor kezdődött. Az 1724-ben felállított helytartótanács a német tapasztalatokat igyekezett átvenni, a magyar céhek – a német viszonyoktól erősen eltérő – életéhez és gazdasági szerepéhez akarta azokat igazítani. De nemcsak a német szabályozás magyarországi adaptációjáról volt szó, hanem az osztrák udvarban meghatározó merkantilista – kameralista – szemlélet és gazdasági elképzelések gyakorlatba ültetéséről is. Előadásomban azt szeretném felvázolni, milyen rendezőelveket, gazdasági elképzeléseket vettek át a helytartótanács gazdasági szakemberei, hogyan tudták ezeket a begyűrzött terveket, szabályokat Magyarországon átvenni, megvalósítani, hogyan lehetett más gazdasági feltételek között ezeket az elveket áttenni a gyakor-

latba. Az előadás terjedelmi korlátai miatt itt csak kérdésfelvetésről, és a megoldások nagy vonalakban történő ismertetéséről lehet szó.

Vincze Klára

A NÉPI KERÁMIKUSSÁG ÉS FAZEKASSÁG MINT EGYKORI ÉS MOSTANI MŰVÉSZI ÖNKIFEJEZÉSI FORMA, AVAGY VINCZE LÁSZLÓNÉ HUSZÁR KLÁRA KERÁMIKUS MŰVÉSZI TEVÉKENYSÉGE

Az előadás témájául egy szívemhez a mai napig közel álló személyt választottam: Vincze Lászlóné született Huszár Klárát, aki az én édesanyám volt. Huszár Klára 1955-ben született a Bács-Kiskun megyei Alpáron, mely nagyközség ma Tiszaalpár néven szerepel. A kis Klári földműves-iparos szülők egyetlen gyermekeként élt a családban- az „egykezés” mint 20. századi jelenség anyai ágon igen elterjedt jelenség volt 100 évre visszavezethetőleg ebben az alpári, előtte tiszakécskei családban. Anyai felmenői igen nagy szépe-érzékkel megáldott, kreatív nők voltak, akik a semmiből is tudtak szépet és értékeset alkotni. Szépen hímeztek, ruháikat maguk varrták a kor divatjának megfelelően. Tökéletes családi háttér egy leendő agyag művész számára. Huszár Klára iskoláit Alpáron, majd Baján végezte, míg tanulmányai végeztével alsós tanítói oklevelet szerzett. A Szolnok megyei Szelevényen kezdte tanítói pályáját, ahol férje testnevelő tanárként dolgozott vele egy nevelő testületben, mintegy tíz éven keresztül. Ebben a kis falusi, de annál családiasabb hangulatú, kis létszámú iskolában tanítónőként báb szakkört vezetett alsó tagozatos gyermekek számára: a bábokat az ő útmutatása alapján maguk varrták szabásminták alapján, a gyerekeket is bevonta a tervezésbe. 1984-től Csongrádon kezdett el tanítani a gr. Széchenyi

István Általános Iskolában, ettől ez évtől kezdve Csongrádon is laktak. Kezdetektől fogva bekapcsolódott a Jámbori János vezette kerámia szakkör munkájába, mint lelkes segítő pedagógus. Főleg kis plasztikákat, kisebb szobrokat és kisebb méretű agyag edényeket készítettek. Szíve vágya volt a korongozás technikáját mesteri fokon elsajátítani, ezért elvégezte Szegeden a két éves fazekas tanfolyamot. Innentől kezdve otthon is szívesen dolgozott a vásárolt elektromos korong segítségével. A rá bízott gyermekeket az alkotás öröme nevelte és az alázatos munkára. 3 alkalommal vidéki kiállításokon is szerepelt, mint alkotó művész. Saját, önálló kiállítása megnyitását már sajnos nem érthette meg: 2009-ben, 54 évesen súlyos betegség után elhunyt. Emlékkiállítása 2010-ben nyílt meg a csongrádi Tari László Múzeumban, melyet egykori főnöke, Török Mária rendezett a csongrádi Múza Művészeti Egyesület támogatásával. Előadásomban rá szeretnék mutatni a tevékeny, mondhatni népművészeti alkotó felelősségére az alkotás során: milyen formákat és motívumokat használ, milyen szín világgal dolgozik? Hogyan hat rá az aktuális divat, és mennyire viszi bele alkotásaiba saját elképzelését és egyéniségét? Mennyire diktál a megrendelő? Mennyire van jövője a „mű népi” ízlés- és szín világnak, kell-e még nekünk, 21. századi embereknek kézműves termék? Meg tudjuk-e ezt fizetni, illetve mennyire határozza meg a pénz az adott kézműves termék értékét? Gyermekeinket, unokáinkat mennyire vonzza az ősi szín- és díszítő motívum, forma világa? Van-e igény a kézművesek utánpótlás nevelésére? Lesz-e kézműves-kirakodó vásár mondjuk ötven év múlva? A téma nyitott és továbbgondolásra készítet bennünket, 21. századi lelkes műkedvelőket.

Wunderlich Claudia

KÁRTYAFESTŐK A 19. SZÁZADBAN: A KÁRTYAKÉSZÍTÉS BEMUTATÁSA, KÁRTYATERVEZÉS ÉS AZ EHHEZ TARTÓZÓ KAPCSOLATI HÁLÓZAT A GYŐRI UNGER CSALÁD TÜKRÉBEN

A kártyajátékok évszázadok óta Magyarországon is ismertek és kedveltek. Eleinte a kártyákat kézimunkával állították elő. A kártya egy különleges, ritkának is mondható tárgy, amelynek történetét az utóbbi 15 évben részletesen kutatták. A 19. század első felében Magyarországon Pest-Budán kívül Sopronban volt a legtöbb kártyakészítő mester. Bár már a 20. század első fele óta létezik irodalma a kártyajáték történetének, mégis korábban csak a pesti kártyafestő Giergl család és környezete részletesebb volt ismert. Említik a magyar kártyajáték történetében a győri kártyakészítőt, id. Unger Mátyást (1789–1862). A szűk elmúlt két évtizedben a szakmaközi tanulmányok róla, valamint fiáról, ifj. Unger Mátyásról (1824–1878) és az általuk készített kártyajátékokról mélyítik el ismereteinket. Az idősebb Unger régi soproni polgárcsaládból származott és a vándorút után – amely Bécsen is keresztül vezetett – mint mester telepedett le Győrben. Fia, Mátyás is hosszabb időt töltött Bécsben, és az 1850-es évek közepén egy másik tevékenység, a kártyafestés is felkeltette az érdeklődését; trafikot és játékboltot nyitott a szülővárosában. Újkeletű ismeret az is, hogy Unger Alajos (1814–1848) a Bécsi Képzőművészeti Akadémián művészetet tanult, mint a fia, aki játékkártyákat tervezett. Ő és a családja a pesti és bécsi művészeti hálózathoz tartozott, ahol szoros kapcsolatban voltak különböző művészeti ágak, a magas- és alkalmazott művészet és a játékok világa. A mai nemzeti magyar kártyaminta létrejötte kapcsolatba hozható az Unger családdal. A magyar játékkártyák tervezésén is látható a reformkorban a meghatározott politikai küldetés és a hovatartozás kifejezése. Kérdé-

ses, hogy mennyire veszteséges a kézműves kártyakészítés. Ehhez a Krünitz-féle *Oeconomische Encyclopädie* ad kiinduló értékeket, amely egy anyagáramlási szimuláció, amely tapasztalati úton készült vezet keresztül, hogy új bepillantást nyerjen a történelmi kártyakészítésbe. Az előadás eddig ismeretlen részletekről szól az Unger családról, kártyáikról és azoknak az előállításáról és így a magyar kézműves kártyaiparról is.